INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KOMMUNIKATIV STRATEGIYALARNING PRAGMATIK IFODALANISHI

Raxmatova Rayhona Raxim qizi

Annotatsiya. Mazkur tezisda ingliz va o'zbek tillarida kommunikativ strategiyalarning pragmatik xususiyatlari, ularning so'zlovchi maqsadini ifodalashdagi o'rni hamda muloqot jarayonida qo'llanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, ikki tilda iltimos bildirish, fikrni bilvosita ifodalash va suhbatdosh bilan munosabatni saqlashga xizmat qiluvchi nutqiy vositalarning o'xshash va farqli jihatlari ko'rib chiqiladi. Kommunikativ strategiyalarning tanlanishiga vaziyat, ijtimoiy munosabat va madaniy omillarning ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ strategiya, pragmatika, nutqiy akt, bilvosita ifoda, muloqot, ingliz tili, o'zbek tili.

Til insonlar o'rtasidagi muloqotning asosiy vositasi bo'lib, uning yordamida nafaqat axborot almashiladi, balki insonlarning maqsadi, munosabati va hissiyotlari ham ifodalanadi. Kundalik hayotda bir xil fikrni turli usullarda yetkazish mumkin. Masalan, inson o'z istagini to'g'ridan to'g'ri bildirishi yoki suhbatdoshining munosabatini hisobga olib, uni yumshoqroq shaklda ifodalashi mumkin. Bunday holatlarda so'zlovchi nafaqat qanday so'zlardan foydalanayotganini, balki ularning suhbatdoshga qanday ta'sir ko'rsatishini ham hisobga oladi. Shu jihatdan kommunikativ strategiyalarni pragmatik nuqtayi nazardan o'rganish tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Kommunikativ strategiya so'zlovchining muloqot davomida muayyan maqsadga erishish uchun tanlaydigan nutqiy usullari bilan bog'liq. Bunday maqsad suhbatdoshni ishontirish, undan yordam so'rash, o'z fikrini himoya qilish, norozilik bildirish yoki muloqotdagi ijobiy munosabatni saqlashdan iborat bo'lishi mumkin. Strategiyaning muvaffaqiyatli amalga oshishi esa ko'p jihatdan tanlangan til vositalarining vaziyatga mosligiga bog'liq. Shu sababli kommunikativ strategiyalarni faqat grammatik shakllar bilan cheklab o'rganish yetarli emas. Ularning haqiqiy mazmunini aniqlash uchun so'zlovchining maqsadi va nutq sodir bo'layotgan sharoit ham hisobga olinishi lozim.

Pragmatika til birliklarining muayyan vaziyatda qanday ma'no anglatishini, so'zlovchi nimani nazarda tutishini va tinglovchi ushbu ma'noni qanday tushunishini o'rganadi. J. Ostin nutqiy faoliyatga oid qarashlarida ayrim jumlalar voqelik haqida ma'lumot berish bilan cheklanmasdan, muayyan harakatni ham amalga oshirishini ko'rsatgan.[1] J. Serl esa nutqiy aktlarning kommunikativ vazifalarini izohlab, insonlar til orqali turli maqsadlarga erishishini nazariy jihatdan asoslagan.[3] Ushbu qarashlar kommunikativ strategiyalarni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega, chunki ular nutqning shakli bilan uning amaliy vazifasi o'rtasidagi munosabatni tushunishga yordam beradi. Ingliz va o'zbek tillarida kommunikativ strategiyalarning pragmatik ifodalanishi qator umumiy xususiyatlarga ega. Har ikki tilda ham so'zlovchi o'z fikrini ochiq yoki bilvosita ifodalashi, suhbatdoshga murojaat qilishda muloyim shakllardan foydalanishi va vaziyatga qarab nutq uslubini o'zgartirishi mumkin. Biroq bir xil kommunikativ maqsadni ifodalash uchun tanlanadigan vositalar har doim ham aynan bir xil bo'lavermaydi. Bunda tilning grammatik imkoniyatlari bilan birga, muloqot ishtirokchilarining munosabati va vaziyatning xususiyatlari ham muhim o'rin tutadi. Masalan, ingliz tilidagi Could you open the window, please? jumlasini o'zbek tilida "Iltimos, derazani ochib yubora olasizmi?" tarzida ifodalash mumkin. Har ikkala jumla ham savol shaklida tuzilgan bo'lsa-da, so'zlovchining asosiy maqsadi ma'lumot olish emas, balki suhbatdoshdan muayyan harakatni bajarishni so'rashdir. Ingliz tilidagi could you shakli iltimosni yumshatishga xizmat qilsa, o'zbek

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tilidagi "iltimos" so'zi va "... qila olasizmi?" qurilmasi shu vazifani bajarishi mumkin. Demak, jumlaning grammatik shakli bilan uning muloqotdagi vazifasi o'rtasida farq mavjud. Tinglovchi bunday jumlani to'g'ri tushunishi uchun faqat so'zlarning lug'aviy ma'nosini emas, balki vaziyatni ham hisobga oladi.

Kommunikativ strategiyalarning tanlanishida xushmuomalalik alohida ahamiyatga ega. P. Braun va S. Levinson xushmuomalalik strategiyalarini insonlarning ijtimoiy munosabatlari va suhbatdoshning manfaatlarini hisobga olish bilan bog'liq holda izohlaydilar.[2] Ularning yondashuvi iltimos, tanqid, rad etish va boshqa nutqiy harakatlarning qanday ifodalanishini tushunishga yordam beradi. Masalan, inson o'z talabini keskin shaklda bayon qilishi mumkin, lekin ayrim vaziyatlarda bu suhbatdoshga bosim o'tkazayotgandek taassurot uyg'otadi. Shu sababli so'zlovchi o'z maqsadini saqlagan holda, ifoda shaklini yumshatishni ma'qul ko'rishi mumkin. Bilvosita ifoda kommunikativ strategiyalarning keng tarqalgan ko'rinishlaridan biridir. Bunda jumlaning yuzaki ma'nosi bilan so'zlovchining asl maqsadi bir-biridan farq qilishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi It's a little cold in here jumlasi o'zbek tilida "Bu yer biroz sovuq ekan" deb tarjima qilinadi. Mazkur jumla odatda xona harorati haqida fikr bildiradi. Biroq deraza ochiq turgan vaziyatda aytilsa, u derazani yopish haqidagi bilvosita iltimosni ham anglatishi mumkin. Xuddi shunday, o'zbek tilida ham "Deraza ochiq qolibdi" degan gap ayrim vaziyatlarda derazani yopish kerakligiga ishora qilishi mumkin. Ushbu misollar muloqotdagi ma'noni tushunishda kontekst muhimligini ko'rsatadi. Bilvosita ifodaning qo'llanishi so'zlovchiga o'z fikrini suhbatdoshga ortiqcha bosim o'tkazmasdan yetkazish imkonini beradi. Biroq bunday strategiya har doim ham bir xil natija bermaydi. Agar tinglovchi vaziyatni to'g'ri anglamasa yoki so'zlovchining maqsadini sezmasa, ko'zlangan kommunikativ natijaga erishilmasligi mumkin. Shuning uchun samarali muloqot nafaqat to'g'ri jumla tuzish, balki tinglovchining bilimlari, vaziyat va o'zaro munosabatlarni hisobga olishni ham talab qiladi.

Ingliz va o'zbek tillarida rad etish strategiyalarini qiyoslash ham qiziqarli natijalarni ko'rsatadi. Taklifni qabul qila olmaslik yoki muayyan iltimosni bajara olmaslik holatida insonlar ko'pincha rad javobini yumshatishga harakat qiladilar. Buning uchun uzr so'rash, sababni tushuntirish yoki boshqa imkoniyatni taklif qilish kabi vositalardan foydalaniladi.[5] Ingliz tilidagi I'm afraid I won't be able to attend the meeting jumlasi "Afsuski, yig'ilishga qatnasha olmayman" tarzida tarjima qilinishi mumkin. Ingliz tilidagi I'm afraid birikmasi ushbu kontekstda qo'rquvni emas, balki noqulay xabarni yumshoq shaklda yetkazishni anglatadi. O'zbek tilidagi "afsuski" so'zi ham rad javobining salbiy ta'sirini kamaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kommunikativ strategiyalarni faqat milliy-madaniy farqlar bilan izohlash to'g'ri bo'lmaydi. Bir til vakillari ham vaziyatga qarab turli nutqiy usullardan foydalanadilar. Masalan, do'stlar o'rtasidagi norasmiy suhbatda qisqa va bevosita javob tabiiy qabul qilinishi mumkin, rasmiy uchrashuvda esa batafsilroq va muloyimroq ifoda talab etilishi ehtimoli yuqori. Suhbatdoshlarning yoshi, ijtimoiy mavqei, o'zaro yaqinligi va muloqotdan ko'zlangan maqsad ham nutqiy tanlovga ta'sir ko'rsatadi. Demak, pragmatik tahlilda tilning milliy xususiyatlari bilan bir qatorda, vaziyatga bog'liq omillarni ham hisobga olish zarur.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida kommunikativ strategiyalarning pragmatik ifodalanishi til birliklari, so'zlovchining maqsadi va muloqot sharoiti o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni namoyon etadi. Har ikki tilda iltimosni yumshatish, fikrni bilvosita ifodalash va suhbatdosh bilan munosabatni saqlashga xizmat qiluvchi vositalar mavjud. Biroq ularning qo'llanishi vaziyat, ijtimoiy munosabat va individual nutq uslubiga qarab o'zgarishi mumkin. Shu sababli kommunikativ strategiyalarni qiyosiy-pragmatik jihatdan o'rganish tilshunoslik nazariyasi bilan bir qatorda, chet tilini o'qitish amaliyoti uchun ham muhim hisoblanadi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. — Oxford: Clarendon Press, 1962.
2. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
3. Levinson S. C. Pragmatics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
4. Searle J. R. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. — Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
5. Yule G. Pragmatics. — Oxford: Oxford University Press, 1996.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.